

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема становлення и развития правовой государственности и гражданского общества сегодня в Украине приобретает как научно-теоретическое, так и общественно-практическое значение. Анализ значения гражданского общества и правового государства в системных преобразованиях содействует повышению научного и практического интереса к вопросу соотношения идеи, понятия и концепта гражданского общества.

The problem of becoming and development of the legal state system and civil society today in Ukraine acquires both scientific and publicly-practical importance. The analysis of importance of civil society and legal state in system transformations assists to increase scientific and practical interest to the question of correlation of idea, notion and concept of civil society.

Ступінь наукової розробки проблеми формування громадянського суспільства засобами влади є низьким. Заслужують три складові, а саме: держава, влада і громадянське суспільство. Формування громадянського суспільства та влади розглядалися науковою думкою як дві відносно самостійні проблеми суспільного розвитку. Кратологічне знання, основи якого почали формувати ще вчені Стародавнього світу, починаючи з другої половини ХХ ст., перетворилося на великий обсяг кратологічної літератури, який у країнах західного світу став різко зростати, почалося суперництво класичної («індивідуально-групової») парадигми влади (М. Вебер та ін.), згідно з якою у владних відносинах отримують свою реалізацію індивідуально-групові інтереси суб'єкта даних відносин, і неklasичної («суспільної» – Т. Парсонс та ін.), згідно з якою влада реалізує суспільний інтерес.

У вітчизняній літературі також накопичений досвід вивчення влади. Перші монографії М. Байтіна і М. Кейзерова; пізніші роботи Т. Алексеевої, Ю. Батуріна, І. Кравченко, О. Лузана, Б. Макарова, В. Подороги, В. Усачова, Г. Філіппова; а також монографії, що містять елементи соціально-філософського аналізу влади, словники з кратологічної тематики (В. Андрущенко, С. Рябов, В. Халіпов), численні наукові статті в періодичних виданнях, що стосуються проблеми влади.

Більш ґрунтовно у сучасній науковій літературі представлене громадянське суспільство, перші ідеї про яке були висловлені, як відомо, Платоном, Аристотелем, Цицероном, римськими правниками. Подальший розвиток протогромадянського світогляду був пов'язаний з добою Середньовіччя, Відродження, найяскравіше репрезентується філософією Ніколо Макіавеллі. Але справжній спалах концептуальної уваги до громадянського суспільства спостерігається у Новий час. Д. Юм, А. Фергюсон, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Руссо, А. Токвіль, Ш. Монтеск'є, Г. Гегель – перші дослідники громадянського суспільства [1]. К. Маркс трактує історію громадянського суспільства як процес вивільнення суспільних індивідів з лабет всеохоплюючої держави. Генезис його висвітлюється в працях М. Вебера. Питання гармонізації стосунків між суспільством і державою вирішуються в працях К. Аллена, А. Арато, Ф. Броделя, Р. Броуна, Ю. Габермаса, Жака Ле Гофа, М. Маркуса, К. Поппера та ін.

В політологічній літературі країн соціалістичного табору проблеми громадянського суспільства почали з'являтися з 80-х рр. XX ст. у вигляді критики тоталітарного суспільства, культивуванні ідеї «соціалістичного громадянського суспільства» та «соціалістичної правової держави». Але вже на початку 90-х рр. XX ст. постає усвідомлення загальнолюдської вартості понять громадянського суспільства і його органічної сполучуваності з демократією. До подібної позиції схиляються Л. Баткін, М. Вихляєва, А. Галкін, М. Ільїн, І. Кравченко, Ю. Красін, В. Львович, Б. Славний, І. Шанський та ін.

Вагомий внесок в обґрунтування проблем дослідження громадянського суспільства зробили В. Барков, В. Бех, А. Дергачов, В. Ільїн, Б. Замбровський, А. Карась, В. Костицький, Б. Кухта, М. Лукашевич, М. Михальченко, М. Мокляк, І. Пасько, Я. Пасько, В. Полохало, Р. Рябов, П. Рябчук, А. Слюсаренко, М. Томенко, М. Ткаченко, І. Хмелько, В. Шамрай, Л. Шкляр, В. Шинкарук, Г. Щедрова та ін.

Залишаються нерозв'язаними питання, пов'язані з обґрунтуванням єдиної парадигми влади, яка була б здатна піднятися над полярністю класичної і некласичної парадигм осмислення даного явища, подолати протиріччя між концепціями «влади над» і «влади для», маючи інституціональний характер, вона рівною мірою належить державі і громадянському суспільству [2].

Проблемна ситуація полягає у тому, що в культурно-історичному і політологічному вимірах існує суперечливе

уявлення про місце та роль влади у формуванні громадянського суспільства, оскільки доведено, що влада належить, з одного боку, державі, а з іншого – нібито належить і громадянському суспільству, яке разом з державою створюють єдиний правовий простір і тому мають бути рівноправними учасниками владних відносин у межах соціального організму країни [3].

Таким чином, досвід наукового осмислення сутності соціальної, правової держави, громадянського суспільства сягає спадщини видатних європейських мислителів – Сократа, Платона, Арістотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Г. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ж. Бодена, Ш. Монтеск'є, Б. Спінози, Т. Пейна, А. де Токвіля, І. Бенґама, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса, Ф. Енгельса та ін.

Так, Сократ в основу найдосконалішого державного устрою поклав такі ознаки, як мужність, мудрість, розсудливість, справедливість. Головний принцип політичної філософії Платона: єдність полісу і законів, заснованих на добродетельності та справедливості. У Арістотеля ідеї про поліс тісно пов'язані з поглядами на право. Говорячи сучасною мовою, поліс – це правова держава. Він визначав право як «політичну справедливість», завданням якого є служіння «загальному благу». Ідеї давньогрецьких мислителів про державу, право, справедливе облаштування суспільного життя отримали свій подальший розвиток у давньоримських мислителів. Відомі римські юристи Гай, Папініан, Павло, Ульпіан, Модестин та інші давали тлумачення правових норм, які мали силу закону для усіх посадових осіб і суддів. Юристи не відмежовували право від моралі. Цицерон дійшов висновку, що в державі під дію закону повинні підпадати всі, а держава за своєю природою також обмежена правом. Отже, у античних мислителів поняття держави і суспільства ототожнювалися.

В епоху Середньовіччя політико-правова думка в цілому знаходилася під впливом релігійної ідеології, але поступово сформувалася важлива передумова правосвідомості – розуміння божого, священного закону. Водночас християнство значно вплинуло на виникнення демократичних засад світогляду.

У XV ст. гуманістична політична думка виробила такі основні ідеї, що увійшли в теорію конституціоналізму, як захист прав особи (насамперед політичних), встановлення рівності перед законом, необхідність правління на основі законів. Н. Макіавеллі відокремив політичне від неполітичного, провів різницю між державою і громадянським суспільством. Ж. Боден вперше встановив зв'язок

між поняттями «держава» і «суверенітет», а закон у державі визначив обов'язковим для всіх, у тому числі для суверена. Держава, за Боденом, має справедливий, правовий характер, тобто діє на основі права, справедливості й законності.

Генезис класичного лібералізму, становлення і розвиток політичної науки взагалі відчутно вплинули ідеї Т. Гоббса: про створення суверенної держави на засадах суспільного договору, про природне право і природні закони, свободу людини на підставі режиму панування закону в суспільстві. Дж. Локку належить ідея «поділу влади». У вченні Ш. Монтеск'є теорія поділу влади набуває цілісності, доповнюється системою політичних протиположностей. Ж.-Ж. Руссо сформував концепцію державної організації суспільства, заснованої на демократичних засадах, розробив теорію рівноправного суспільного договору і народного суверенітету. Німецькі філософи І. Кант та Г. В. Ф. Гегель підняли на недосяжну висоту ідею верховенства права і його розуміння як «здійснення свободи».

Тривалості і складної еволюції зазнала і категорія «громадянське суспільство». Подекуди нею окреслювалися неоднозначні й навіть протилежні явища. Наприклад, Дж. Локк тлумачив «громадянське суспільство» як форму державності, якій притаманний певний соціально-економічний і духовний зміст; Т. Пейн розумів його як сферу самореалізації приватних інтересів; Г. В. Ф. Гегель розглядав громадянське суспільство як проміжну форму людської спільності (диференціацію), яка знаходиться між сім'єю та державою і яка забезпечує життєдіяльність суспільства, реалізацію громадянських прав. Ряд сучасних авторів також вважає, що громадянське суспільство – це або суто політизоване явище (С. Перегудов), або, навпаки, виключно неполітизоване (А. Мігранян).

На початку XIX ст. завершилося формування ліберального напрямку політичної думки. Практикою були підтверджені цінності й принципи класичного лібералізму XVII ст., але й виявлені недоліки (поляризація між багатими і бідними, класові суперечності тощо). За висловом П. Новгородцева, з кінця XIX ст. правова держава увійшла у нову стадію розвитку.

В Україні окремі ідеї правової державності розроблялися у працях С. Оріховського, С. Яворського, Г. Сковороди, М. Драгоманова, М. Грушевського та інших мислителів. Вони розвивали ідеї природного права, свободи людини, суверенітету народу, справедливих законів тощо. В українській політико-правовій думці окремі положення

теорії правової, соціальної державності належать О. Кістяківському, М. Владимирському-Буданову, Ф. Леонтовичу, М. Драгоманову, М. Грушевському, В. Липинському, С. Дністрянському.

Висновком є те, що теоретичні аспекти формування правової держави, громадянського суспільства представлені досить широко, а питання соціальної держави розроблені недостатньо. Не дістав ґрунтового висвітлення комплекс проблем щодо трансформації ліберальної, правової держави в соціальну, правову державу, ролі й місця останньої у процесі становлення громадянського суспільства, механізму їхнього взаємовпливу.

Як засвідчує генезис ідей правової держави, то вони завжди спиралися на визнання факту й необхідності існування громадянського суспільства. Щоправда деяка діакронія у їх становленні все-таки спостерігається, адже як було зазначено, перші паростки вчень про місце та роль права у державі з'явилися вже в античну добу, де роль і місце інститутів громадянського суспільства була істотно обмеженою у силу об'єктивних причин соціально-економічного характеру. Натомість, солідний соціальний ґрунт для появи концепцій громадянського суспільства виникає уже у ранньокapіталістичну добу, коли формується середній клас – носій і суб'єкт ідеалів та цінностей громадянського суспільства. Його позиції істотно зміцнилися внаслідок буржуазних революцій Нідерландів та Англії, а потім і Франції. На появу нового класу відреагувала суспільно-філософська та політична думка, з'явилися ідеологічні та правові доктрини на його захист.

З точки зору генетичного підходу зародки громадянства виходять з цивілізованої спільноти, що виникає та існує за умов інституту судової влади, проте він ще не дає чіткого розмежування між суспільством взагалі, яке живе за законом, і, власне, громадянським суспільством, яке впливає на законодавчий процес і владу, контролює владні органи та інституції. А це істотна різниця, адже, якщо за критерій громадянського суспільства взяти лише судову владу, що діє за законами, то тоді таким слід визнати й античне та середньовічне суспільство, де, на наш погляд, громадянського суспільства як такого ще не існувало. Більше того, станова монархія чи авторитарний режим, підтримувані певною частиною громадян, легітимізованих відповідними законами і конституціями, доведеться також визнати правовими, що нелогічно. Тому виникає необхідність доповнити генетичний підхід функціональним, згідно з яким суспільство постає громадянським

тоді і тільки тоді, коли кожен член суспільства та його окремі громади стають агентами, тобто впливають на процес формування влади. Іншими словами, початком становлення громадянського суспільства можна вважати появу загального виборчого права, представницької демократії, що функціонує як влада делегованих від імені громадян повноважень.

Без сумніву, поява та розвиток концепцій і доктрини громадянського суспільства стали потужним поштовхом для розвитку теорії правової держави. Отже, на зміну уяві про громадянський стан суспільства як такого, що будується лише на законах і судочинстві, приходить уявлення про право вільного обрання органів влади, покликаних представляти суспільні інтереси.

Зміст політико-правових інститутів України є таким самим, що і в інших країнах Європи. Насамперед, йдеться про правову державу. В англосаксонській науці права поняття правової держави виступає під назвою «правління (панування) права» або «верховенства права» (*rule of law*), тоді як у континентальній системі права найчастіше йдеться саме про «державу права» чи правову державу (*Rechtsstaat*).

Історично в основу концепції правової держави як політико-правового ідеалу лягли дві ідеї: 1) правління (панування) права як антитеза правління сильних людей (*rule of law not rule of men*); 2) право має базуватися на розумі, а не бути лише проявом сили і влади.

У такому вигляді ідея правової держави була для свого часу, безперечно, прогресивною, коли буржуазія йшла до влади і боролася проти феодального права. Саме за допомогою ліберальної і правової держави буржуазія намагалася обмежити сваволлю феодальної королівської влади і встановити замість права як сукупності конкретних наказів і указів *ad hoc* право як систему загальних норм, із чого органічно випливав принцип формальної рівності громадян перед законом.

У ХХ столітті певні базові принципи, на яких спиралася теорія правової держави, виявилися не зовсім реальними. Йдеться, насамперед, про принцип поділу влади, який, на думку сучасних вчених, є концептуально застарілим і не відповідає дійсності, оскільки, наприклад, у сучасних умовах правотворчу функцію виконують не тільки законодавчі органи влади, але й також органи судової (часто під виглядом тлумачення законодавства) і виконавчої влади («делеговане законодавство») [4].

Що стосується таких важливих елементів правової держави, як демократичний устрій і права людини, то вони здебільшого носять суто формальний характер. Причому спостерігається чітка закономірність: чим бідніше країна, тим менше в ній демократії і реальних прав і свобод громадян.

В юридичній теорії концепцію правової держави було піддано гострій критиці як з ліва, так і з права, з боку представників таких течій юридичної думки, як натуралісти (прихильники теорії природного права), марксисты, реалісти і постмодерністи.

За своєю суттю концепція правової держави є лише позитивістською; а юридичний позитивізм, у свою чергу, базується на таких постулатах [5]: 1) право – продукт держави; 2) джерелом права є винятково правові норми, що містяться в офіційних юридичних текстах; 3) норму права можна змінити чи скасувати лише за допомогою іншої норми права, а не за допомогою посилання на мораль чи будь-які інші позаправові явища; 4) обов'язок дотримання права має абсолютний характер і акти громадянської непокорі є неприпустимими.

Фактично позитивістська концепція правової держави означає на практиці, що право належить тому, хто контролює державну владу. Тобто, право перетворюється на інструмент панування тих людей, котрі знаходяться при владі, і які досягли цієї влади шляхом використання політичної і економічної сили, а також маніпуляцію свідомістю населення.

На відміну від позитивізму, природне право передбачає, що дотримання права не є ані абсолютним, ані безумовним: якщо якась норма права є кричущим порушенням справедливості і моралі, тоді її можна не дотримуватися, а несправедливій владі можна чинити опір.

Таким чином, природно-правова теорія права протиставляє абстрактним, загальним нормам правової держави конкретну справедливість. Загалом природне право є антропоцентричним, а не нормоцентричним.

З погляду марксистської методології права концепція правової держави теж не витримує критики. Марксизм як теорія історичного матеріалізму виступає проти «юридичного фетишизму», в основі якого лежать три основні постулати: «1) правопорядок є необхідним для соціального порядку (тобто без права в суспільстві не може бути порядку); 2) право являє собою унікальний феномен, який треба розглядати ізольовано від інших феноменів соціальної дійсності;

3) політична влада повинна здійснюватися згідно з попередньо визначеними нормами права (концепція правової держави)». В даному випадку, право мало подвійний характер: з одного боку, воно є джерелом соціального пригнічення і відчуження, оскільки за допомогою верховенства права закріплюється верховенство капіталу, але з іншого боку, право може також бути потенційним джерелом свободи і більш широкої участі мас в управлінні державою.

Теоретики юридичного реалізму довели міфічний характер однієї з центральних догм концепції правової держави, згідно з якою у ліберальній державі суддя є лише безстороннім слугою права, тобто він застосовує право об'єктивно, логічно послідовно і в однаковий спосіб. Із цієї догми випливало, що аналогічні справи з аналогічними фактичними обставинами повинні вирішуватися аналогічним чином. Однак, навіть в ідентичних ситуаціях в процесі застосування тієї самої норми права судді виносили різні рішення. Як виявилось, зрештою, зміст конкретного судового рішення залежить не стільки від права, скільки від тих людей, які його застосовують. Такий висновок реалістів явно суперечив концепції верховенства права.

Вагомий внесок у «деконструкцію» теорії правової держави внесла постмодерністська філософія права. Як наголошував французький філософ Мішель Фуко, риторика «правової держави» і «прав людини» є нічим іншим, як новими рафінованими формами репресії, позаяк людина виступає тут як щось описане і жорстко задане в нормативному правовому просторі, і тим самим відносини людини до світу, до інших і до себе повністю віддаються на відкуп владі.

Теоретики правового критицизму (Critical Legal Studies), в основу методології яких лягли здобутки напрямів неомарксизму, правового реалізму і постмодернізму, також піддали нищівній критиці концепцію правової держави. На їхнє переконання, ця концепція є нереальною з огляду на факт принципової невизначеності права (uncertainty of law), оскільки лінгвістична невизначеність права дозволяє маніпуляцію. Справа у тому, що право лише удає із себе об'єктивну і визначену систему, в рамках якої можна майже завжди знайти відповідь на будь-яке питання соціального життя. Насправді, як вважають критицисти, право і його мова лише приховують, маскують відносини сили. Право, врешті-решт, завжди є політикою.

Тобто, концепція правової держави ані з теоретичного, ані з практичного погляду не є абсолютною і безапеляційною істиною.

Можна сказати, що концепція правової держави є, насамперед, ідеологічною конструкцією лібералізму, яка не віддзеркалює соціально-політичні реалії сьогодення. Як ідеологія лібералізму (неолібералізму), так і концепція правової держави переживають гостру кризу.

Говорячи про ідею правової держави в контексті українського досвіду, слід звернути увагу на антропологічний аспект. Справа в тому, що для українського суспільства (як суспільства переважно традиційного) більшу значимість мають не стільки право, скільки інші соціальні регулятори (мораль, соціальні зв'язки тощо).

Конструкція правової держави не є чимось безальтернативним. Навпаки, перед наукою права стоїть нагальне завдання критики цієї концепції і пошук більш адекватних альтернатив з урахуванням минулого досвіду. При цьому слід враховувати, що в суспільстві правлять не абстрактні норми права, а конкретні люди, яким буває вигідно приховувати своє панування за ширмою права і доктрини правової держави.

Аналіз еволюції теоретичної спадщини класиків європейської політичної та філософської думки дає можливість сказати, що як громадянське суспільство, так і правова держава стають можливими лише тоді, коли право і договір стають визначальним чинником суспільно-політичних відносин. Специфічним критерієм соціального стану, коли держава стає правовою, а суспільство – громадянським, є якість економічних та політичних відносин, а саме: обидві сфери цих суспільних відносин опосередковані правовідносинами, в основі яких знаходиться ринок і право приватної власності громадян, що руйнує старі станові бар'єри і межі. Відтак перші, тобто економіко-правові відносини детерміновані відносинами власності, другі – політичні відносини – відносинами влади, яка не успадковується, а обирається.

Реальне втілення взаємодії принципів правової держави і громадянського суспільства простежується на прикладі різних форм організації влади, а саме: демократичної, правової та соціальної держави. Якщо демократична держава – це такий режим правління, що репрезентує інтереси політичної більшості шляхом виборчого права, то правова держава конкретизує це положення, оскільки передбачає ще й гарантії захисту прав меншості від диктату більшості, а також те, що форма демократичного волевиявлення не буде перетворена у «машину для голосування і референдумів», що може, як показує історичний досвід, призвести до бонапартизму [6].

Саме наявність інститутів громадянського суспільства диференціює відмінність, наприклад, античної полісної демократії, яка ще не знала розвинених форм громадянського суспільства; уявно-конституційної або модельної демократії, зафіксованій у більшості сучасних конституцій пост-тоталітарних країн від демократій сучасного західного типу, опертих насамперед на інститути громадянського суспільства.

Перехідний тип суспільства, що модернізується, крім власне демократії з її правовим режимом регулювання, потребує від держави провадження сильної соціальної політики. Внаслідок чого у країнах з перехідним режимом значною популярністю користується ідеологія соціал-демократії. Соціально-демократичний тип держави означає перехідний тип держави, коли суспільство ще недостатньо емансипувалося від патерналістських ідей, а його громадянські засади недостатньо тривкі і потребують допомоги. З точки зору перспективи політичного розвитку соціальні функції держави повинні скорочуватися, а натомість зміцнюватися потенціал суспільної самоорганізації, тобто початки громадянства, що відкриває перспективи зміцнення ідей ліберальної демократії. Але така модель розвитку скоріше носить нормативний характер, тоді як для конкретних умов та реалій українського соціуму більш прийнятним і адаптованим є варіант сильної соціальної політики, що передбачає зміцнення і поступове нарощування громадянських засад суспільного розвитку [7].

Звичайно вершиною суспільної еволюції людства є соціальна держава, яка ґрунтується на засадах розвиненої демократії, громадянських прав і свобод, на засадах права як такого. Роль права у соціальній державі не знижується, а навпаки підвищується, оскільки лише закріплені у вигляді правового закону функції держави роблять їх не декларативними, а нормативними, порушення яких тягне судовий розгляд, вирок та покарання [8].

Процес становлення як правової, так і соціальної держави можливий лише шляхом зміцнення економічних та соціальних засад самоорганізації громадян-власників. Досвід показує, що це нелінійний процес, сполучений з конфліктами та протистоянням різних груп інтересів соціальних і політичних суб'єктів. Вивчення цього процесу потребує окремих досліджень, яких на сьогодні ще бракує. Більшість науковців обмежується лише констатацією факту корелятивного зв'язку між правовою державою і громадянським суспільством, або ж виокремленням останнього в окрему царину дослідницького поля [9].

Таким чином, аналіз проблематики взаємодії інститутів правової держави і громадянського суспільства можна зробити такі висновки:

- громадянське суспільство як певний рівень соціального розвитку цивілізації взаємодіє із державою не взагалі, а з її конкретним типом, яка створена на засадах демократії і права.

- громадянське суспільство, окремо від державознавчого контексту, виступає сферою різноспрямованих інтересів і протиріч, де панує жорстка конкуренція за лідерство і пріоритети, але наявність правових норм і державних інституцій регламентують стихійні процеси громадянського розвитку.

- попри те, що громадянське суспільство є сферою саморегуляції та автономних інтересів, воно певною мірою виступає залежним від держави. Ця залежність не адміністративного характеру, а обумовлена стадією розвитку самої держави, характером її політики. Вона є майже повною за умов тоталітарно-авторитарних режимів правління, коли по суті зникає саме поняття громадянського суспільства, істотно залежне за умов соціального типу держави і по суті автономне за умов ліберального типу держави.

Сучасна українська державність, будучи державністю і суспільством перехідного типу, потребує сильної соціальної політики, а це зумовлює значний ступінь залежності суспільства від держави. Останнє має своїм негативним наслідком такі прояви суспільно-політичного та громадського життя як пасивність профспілкового руху, лояльність більшості або радикалізм та екстремізм меншості громадсько-політичних об'єднань, сервілізм у політиці лідерів загальнонаціонального масштабу та політичних еліт в цілому перед владою. Вирішення цієї проблеми на наш погляд слід шукати у напрямку переорієнтації зусиль як владних, так і громадсько-політичних еліт, а саме: замість постійної боротьби за владу слід боротися за оздоровлення економіки, її незалежання від держави, адже тоді влада перестане бути об'єктом постійної експлуатації суспільної енергії, а її питома вага і частка дістанеться самому суспільству.

Література:

1. Кравченко Ю. Ф. Ідея права у Гегеля // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 16. – С. 107.
2. Кириченко С. О. Громадянське суспільство і правова держава: поняття та зміст. – К.: Логос, 1999. – С. 15.
3. Воронов І. О. Правова держава як предмет політологічного аналізу. – К.: Віра ІНСАЙТ. – 2000. – С. 118.

4. Засць А. П. Здійснення принципів правової держави як засіб вдосконалення виконавчої влади // Вісник Академії правових наук України. – 1999. – № 2 (17).
5. Кравченко Ю. Ф. До проблеми «Позитивізм проти свободи волі» // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2003. – № 2. – С. 24.
6. Гринюк Р. Ф. Форми узаконення державної влади в умовах правової держави // Від громадянського суспільства до правової держави: Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків, ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. – С. 26.
7. Співак В. М. Правова держава – політична форма виразу громадянського суспільства // Етнополітичні конфлікти у посттоталітарному просторі. – К.: УФІМБ, 1999. – С. 187.
8. Кириченко С. О. Правовий вимір соціальної держави і законодавчий процес. // Парламентська реформа: теорія та практика. Збірник наукових праць Інституту законодавства Верховної Ради України. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2001. С. 185.
9. Скворець В. О. Проблема генези громадянського суспільства // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2005. – Вип. 14. – С. 197.

Польовий М. А., Федуківа А. В., ОНЮА

СОЦІАЛЬНЕ ПРОГРАМУВАННЯ: ЗМІСТ ПОНЯТТЯ

Стаття посвячена аналізу содержания понятия «социальное программирование». Определены основные разновидности дефиниций термина. Выделены спорные черты этого понятия и предложено уточненное определение социального программирования.

The article is devoted to the analysis of maintenance of notion «social programming». The basic varieties of definitions of term are certain. Debatable attributes of this notion are selected and specified determination of the social programming is offered.

Завданням роботи є з'ясування головних рис змісту поняття “соціальне програмування”, яке активно використовується у сучасній соціально-політичній теорії та практиці, а також його співвідношення із поняттям “соціалізація”.

В умовах сучасного атомізованого інформаційного суспільства, яке постулює свою прихильність до демократичних інститутів